

En historisk guide över västjämtland för bybor och gäster.

Skrivet för Hållandsgården av Benny Paulsson, Åre. Korrektur läst av Erik Artur Egervärn.

ÅRE och DUVED

Årebygderna är tusentals år gamla. Kanske har folk rört sig här även under istiden. Det oerhört tjocka istäcket tyngde ned jordskorpan så att Atlanten med den varma Golfströmmen sköljt upp mot gränsfjällsluttningarna. Precis som vi kan se Antarktis kust avisas till barmark sommartid i vår tid, torde värmen kommit åt att avisa en del av vårt fjällområde. 50000-70000 år gamla fynd av mammut mm i Storsjöbygdens och östra Jämtlands grusåsar indikerar ju att det funnits betesmark här, åtminstone under den sk interstadialen, en värmeperiod som blottade mark i tusentals år. Kom även renjagande samer hit då? Och blev de kvar här? Överlevde de på t ex ett alternerande mellan kustfiske när snö och is täckte fjällområdet under vintern, och jakt på betesmarkerna under sommaren?

Skog har, under den postglaciala värmepågången, beklätt vad som idag är kalvfjäll. Trädgränsen gick 200m högre. Tusentals år gamla grankottar har hittats högt uppe på Åreskutan. I myrarna kring Sylarna finns stubbar och andra trädrester efter tallskog. Lämningar efter stenåldersboplatser har hittats högt upp i fjällområdena. Tusentals år gamla hållristningar och klippmålningar har återfunnits i Ånnsjötrakten, Duved och Hästskotjärn ovanför Kallsjöbygderna.

Åretrakten har ju länge också präglats av resande. Vikingar befolkade området och drog fram med handelsforor – upp till mer än tusen bemannade, hästdragna slädekipage - på vintergenväg till marknader sydösterut och västerut till Levanger. Specialité härifrån var småviltskinn och –pälsvor. En exklusiv exportvara var levande falkar som vikingaskepp förde med sig till framför allt arabvärlden, där falkenerarkonsten utövades av aristokratin. Forbondeväsendet varade ända till slutet av 1800-talet då järnvägen blev huvudled för både varutransporter och samfärdsel.

Pilgrimsfärder till St Olavs grav i Nidaros (Trondheim) under år 1050-1500 kunde bestå av enstaka individer, men också av t ex aristokratiska sällskap på hundratals personer, inklusive skyddande eskort. Ett sådant sällskap lär Birgitta Birgersdotter ha rest i, om hon passerade våra bygder i slutet av 1340-talet, omedelbart innan Digerdöden nästan helt avfolkade dem. Då ska hon i alla fall ha besökt St Olavs gravsten i Nidaros enligt de uppgifter som anfördes till påven i samband med ansökan om att helgonförklara henne till Sankta Birgitta, efter hennes död 1373.

På 1750-talet kom brunns- och kurortsgäster till Ytterån vid Storsjön. Fr o m järnvägens tillkomst 1882 gjorde de utflykter för att beskåda Åreskutan, Ristafallet och Tännforsen.

Från 1800-talet innebär industrialismen i Sverige en samhällsutveckling med omfattande arbetsdelning, snabbare urbanisering, obligatorisk skolgång, fritid, ökad tillgång till konst, litteratur och massmedia - tidningar - ökad möjlighet för gemene man att skaffa sig en viss uppfattning om sig själv och sin livssituation mot bakgrund av en aktuell världsbild. Det är inte längre ett privilegium för aristokrati och högborgerskap. Individer ur framför allt borgerskapet börjar göra sig gällande i samhället på ett sätt som han/hon anser motsvara deras talanger och ambitioner. Naturvetenskaplig bildning, erfarenhet av härdande strapatser i dramatiska landskap, resor för vistelser i främmande länder och stora städer ger en viss respektingivande världsvana och omvärldsorientering. Åres dramatiska landskapsbild, med höga fjäll och stora vattenfall attraherar resenärer med sådana motiv. Utvecklingsplaner

inspirerade av berömda alpstäder som Davos har sedan hundra år gjort Åre till fjällsportort och träffpunkt med logi, restauranger, nöjesliv, shopping, äventyr och utmaningar.

Åreskutan. Redan på 1890-talet kunde man vandra upp till toppstuga och Sveriges högst belägna kafé, 1420 m ö h, via markerad vandringsled genom fjällets olika klimat- och växtzoner.

Åre kabinbana, anlagd 1975 på Åreskutan, tar besökaren snabbt och bekvämt upp till bergstationen 1274 m ö h där Stormköket - kafé/restaurang - ger vid utsikt över omgivande fjällmassiv. Man urskiljer också öringforsar och rödingsjöar där brittiska aristokrater och finansmän fann drömsportfiske redan under 1800-talet. Upp till toppen 1420 m ö h återstår knappt en km fotvandring.

Åre kyrka. Under norsk kungamakts 140-åriga ockupation, från 1178, anlades kyrkan i sten - en maktdemonstration i bygder som förr rått sig själva, bl a framgångsrikt bedrivit handel med bl a småviltskinn och pälsverk. Nu tvangs de leverera sina varor till Nidaros på villkor som gjorde mellanhanden rik men utarmade jägarna.

1736 byggdes den lilla kyrkan ut till församlingskyrka med sittplatser och ljusinsläpp. Mellan fjällbranterna genljuder malmklockklang från stapel byggd på 1760-talet för att kalla församlingen, som växte med koppargruvbygderna. I medeltida skick är ännu bl a vissa inredningsdetaljer, skeppsstakar i järn och en synnerligen välgjord träskulptur av St Olav. Kungakronan har dock ersatts av Karolinerhatt under den svenska stormaktstiden. Åre hade då nyss via freden i Brömsebro (1645) blivit svenskbygd. Norge-Danmark försökte återta landskapet och det rådde ofred årtionde efter årtionde. Kung Karl XI hävdade en folklig livstil, som hårt motsatte sig aristokratins traditionella lyxleverne med dess iögonenfallande överdåd och det är sannolikt det som gjort att även kungastatyn i Åre kyrka skulle bidra till att markera att nya och för folket bättre tider stundade.

Åre hembygdsgård, vindskyddat belägen i Ullåns ravinmyrning, levandegör något av den tidigare fjällbruksepoken genom gamla gårdsbyggnader och föremålssamlingar.

Mullfjället. Forntida klippmålningar har återfunnits och kommer att kunna visas om man finner ett sätt att skydda dem. Vandringsleder dels upp till toppen med vindskydd 1056 m ö h, dels genom dramatiska raviner med ganska artrik flora. Lederna är sammanknutna med lederna kring Åreskutan.

Duveds kyrka, från 1894. Rymlig och storslagen, träarkitektur inspirerad av både gotiska och vikingatida stilelement, speglar både nationalromantiska visioner och ekonomisk tillväxtoptimism då Årebygdernas omgivande natur jämte järnvägen gynnade både skogsindustri och turism.

Karolinerhistoria. Monument resta i Hallen, Björnänge (Åre), Duved, Ånn, Handöl samt i gränsfjällen väster om Blåhammaren, till minnet av krigskatastrofen 1718-19 när Karl XII iscensatte en invasion i Tröndelag, med ca 10 000 soldater under general Armfelts befäl. Hårt norskt motstånd och fastlåst läge med belägring av Trondheim ledde till utdraget vinterkrig. Karl XII:s död ledde till inställda leveranser för påfyllning av proviantförråd mm samt order om reträtt, ledde till att Karolinerna, som saknade vinterutrustning, retirerade över gränsfjällen i hårt nyårsvinterväder. Mer än 3000 man omkom, ytterligare 700 avled efterhand av köldskadorna.

Informationscentrum, spartanskt inrett enligt karolinskt ideal, intill Duveds Skans och monumentet vid Millestgården i Duved. Information, guidning och uppvisningar via 0647-262 98 eller 200 35.

Njarka Sameläger anlagt vid Häggsjön för att informera om de renskötande samernas historia och livsvillkor. Lägret visar renar, kåtor och andra byggnader för olika ändamål; guidning, servering, lassokastning, fiske, kanoter, båtar.

Fröå Gruva är belägen ca 7 km upp på Åreskutans frodiga, östra utlöpare, benämnd efter asaguden Frö. Grubyn är delvis restaurerad för att levandegöra något av den koppargruvepok, som gjorde trakten mera befolkad än t o m residensstaden Östersund kring år 1800.

Naturstig från Vik, uppåt mellan gårdarna i Björnänge och genom Åreskutans södra skogs- och ängsmarker med artrik flora och fauna.

Öster om Åre

Undersåker.

Bygden utgör porten till Årefjällens värld med fiskevatten, vandringsleder, naturreservat, samekultur. Ruin efter Undersåkers långsträckt salkyrka anlagd i sten, förmodligen under 1200-talet av samma skäl som i Åre, Kall, Mörsil m fl. Nidaros utveckling bygde bl a på värden som levererades av jämtarna - på villkor som enbart gynnade Nidarosköpmännen och kyrkans dignitärer. Indrivning av avgifter som tedde sig omotiverade, dessutom uselt betalt för småviltskinn och pälsverk ledde till motstånd, som slogs ned av sådana som kung Sverre Sigurdsen och hans birkebeinare.

Ristafallen, där Indalsälven faller ca 14 meter över klippor med grottsystem och artrik lavflora. Guidning från Hållandsgården förbi St Olavskällan. Servering, camping, sportfiske, forspaddlingsshow.

Hålland och Slagsån. Nyanlagd stavkyrka vid hotell Hållandsgården, som också visar täljstensmodell av Kristi dagars Jerusalem; guidar strövtåg till Slagså Hytta; leder fjällvandringar med anrättning av måltider på stenåldersvis.

Järpen, ort med Åre kommuns administrativa centrum. Växte plötsligt fram vid järnvägen och älvens forsar från 1880-talet med sågverk och så småningom även pappersmasseindustri. Det första samhället i västra Jämtland som hade omfattande service som banker, apotek, sjukvård, butiker, kaféer, restauranger, hotell, skolor etc

Arbetslivsmuseum på Tossön. Järpe Skans är lämningar efter försvarsanläggning från 1600-talet då Sverige försvarade sin erövring av Jämtland från Norge. Orte

Lundhags kängfabrik och stor butik med utrustning för friluftsliv. Skodonen är kända bland vandrare och strapatsutmanare runt om i världen.

Mörsil. Gammal by vid lugn älvsträcka. Stenåldersboplatser visar att folk levat här sedan urminnes tider, av viltrika skogar och fiskraika vatten, både strömmar och småsjö. Närmaste kalfjäll är Håckervalen, med bl a ovanligt västliga bestånd av skvattram på klippterrassbildningar. Mörsil blev på 1800-talet även kurort med bad och sanatorium, vars ståtliga byggnader i många fall är väl bevarade. En ekologiskt genomförd byggnad, ett **kretsloppshus** har anlagts och drivs av kunniga entusiaster, med växthus, hönseri, butik med ekologiska varor, kafé. Basnäringar idag är annars jord- och skogsbruk, industri och vattenkraft.

Mörsils kyrka är anlagd av sten i nyklassicistisk stil ersatte 1856 den medeltida kyrka som stod några hundra m österut. Sevärt är en dominerande korväggmålning och en dopfont från 1690-talet

Römmen, Mörsils Hembygdsgård med kafé och samling av gårdsbyggnader från trakten, lämningar av ett försvarsverk från stormaktstiden. **Skogsmuseum** - verkstygssamling, utställningar om skogsbruksfolkets livsvillkor i västra Jämtland under 1900-talet, porträttgalleri med vissa av dess personligheter. Från midsommar till 1 augusti.

Bixogårdens viltfarm i Mörsil med skogshägn upp emot Storberget, med hjortar, mufflonfår och vildsvin som ger KRAV-godkänt kött. Visning dagligen hela sommaren. Logi i vackert restaurerad mangårdsbyggnad från 1750-talet.

Mattmar, vidsträckt, kuperad bygd med bördiga jord- och skogsbruksmarker. Turistbyrå tel nr 0640-412 79 i fd kyrkstallarna 11/6-12/8 kl 10-18

Mattmar kyrka från 1300-talet, byggd i sten över resterna av en stavkyrka, högst uppe i Mattmar intill hembygdsgården, **Vaetabacken**, med gamla gårds- och fäbodbyggnader, föremålssamlingar, servering, kulturstig samt torn för utsikt över Bydalsfjällen, Årefjällen och Storsjöbygden.

Fågelskådningstorn vid Mattmartjärnarna och naturskyddad våtmark ca en km nedanför kyrkan. Det är ett antal bäckar som kommer ned från omgivande småsjöar, tjärnar och skogsmyrmarker och samlas i ett deltaartat tjärnsystem vars strömmar ut i Kvissleströmmarna är lekplats för den storvuxna, mörka harr som bidrar till att göra området berömt bland flugfiskare.

Vallodling och betande djur på de omgivande, delvis branta Mattmargårdarna har under årtusenden inneburit näringstillförsel som gynnat både flora och fisk- och smådjurfåuna i delat. Det ger födotillgång för både sim- och vadarfåglar. Floran lockar smågnagare men framför allt insekter som i sin tur utgör möjliga byten för näbbmöss, fladdermöss, hönsfåglar, ärlor, flugsnappare, finkar, sparvar, trastar, lärkor, mesar etc. Över alltihopa spejar fiskgjuse, uggla, hök, falk och vråk.

Sågholmen i Kvissle. Kulturstig med lämningar efter sågverket vid Kvissleströmmens västra forsarm.

Flugfiskeströmmar vid Kvissle, nedströms Ockesjön. Fiskecamp med stugor och båtuthyrning.

Dammån är ett resmål för sportfiskare. Storvuxna harrar och öringar vandrar upp från Storsjön och Ockesjön. Under juni och juli fångas varje öring upp i fisktrappa för att registreras med mått, vikt och könsbestämning innan den får simma vidare upp till Bydalsfjällen.

Dammåns fiskecamping har anlagts vid forssträckan genom Ågårdarna. Här erbjuds fiskerekordrum, vildmarksrum, terrakvarium, servering och stugor. Tel

Dammåns sista 10 km är ett lugnt, meandrande flödet genom ett närmast djungelliknande landskap, som inbjuder till kanotfärder och bäversafari med båt.

Storsjöbygden och Bydalsfjällen

Turistbyrå i Hallen, tel 0643-30 000

Månsåsen, Vällviken, Håkansta, Kläppe, Iffelnäs, Höla, Höge m fl byar i ett landskap med boplatssfynd både från sten- och järnålder, artrik flora och fauna, ståtliga gamla gårdar, vid Storsjön, som har färjetrafik och ångbåtturer. **Marby** har kyrka från 1300-talet, hembygdsgård, café.

Hallens kyrka, från 1200-talet anlagd i sten under Norges ockupation. Utsikt över Storsjöbygden.

Ifvarsgården, hembygdsgård, föremålssamlingar, tunnbrödbakning, servering. Juli-augusti.

S/S Östersund från 1874 tar dig på ångbåtturer ut över Storsjön från hemmahamn i Arvesund. Tel nr 0640-44168

Fjällhalsen. Vid serpentinvägens slut 720 m ö h på Västerfjället. Ursprungligen fåbodvall. Servering, stugor, sameslöjd och utgångspunkt för vandringsleder, bl a till toppstuga 1159 m ö h.

Bydalen och Höglekardalen. Hundraårig fjällsportbygd, där Per Bertilsson var den store pionjären. Fiske och fjällvandring. Fiskodling, forskningsprojekt angående Dammåns storöring. Vårdshus, 16 m pool, båtuthyrning. Forsränning i Dammån. Fjällridturer på islandshästar eller nordsvenska hästar.

Hovdebuan. Fåbodvall från 1700-talet. Under juli-augusti visar fåbodtöserna gamla hantverkssysslor, sköter fjällkor och killingar, serverar nygräddade våfflor.

Dromskåran, isälvskanjon, en ca 1000 m lång och 80 m djup, urtida förkastningsspricka mellan Falkfångarfjället och Drommen. När issjöns fördämningar brast for vattnet med kringflytande isblock iväg ned genom sprickan. Uppe på fjället kan man fortfarande se terrassbildningar, som utgör resterna av issjöns strandkanter.

Storfallet. Storåns vatten från Anarismassiven, faller 17 m utför en klippbrant ca 2 km från Höglekardalen.

Hosjöbottarna-Båhne, gammal samisk fjällby vid fångstgropsystem ca 750 m ö h, med renskötsel, sameslöjd och konsthantverk, sportfiske i både forsar och blanka tjärnar. Stuguthyrning.

STORLIEN- OCH ÅNNSJÖFJÄLLEN

Storliens Turistbyrå 0647-705 70

Ånn. Gammal, levande fjällbygd vid Ånnsjön med våtmarker, in- och utflödande strömsträckor, gynnsamma för fiskbestånd, fågelliv och därigenom för den mångtusenåriga lokala folkförsörjningen.

Hällristningar. Älgmotiv på klippor utgör minst 7000 år gamla vittnesbörd om stenålders jägarfolk vid både Landverk och Holtnäs. Nås via båtturer från Ånn.

Ånn är även utgångspunkt för äventyrliga kanotturer, forsränning och boogiesurfing med forssimning, kilometervis ned genom Åreälvens strömmar.

Fågelskådning. Markerade vandringsleder med torn, gömslen och informationstavlor för

fågelskådning både vid Ånnsjön, Handöl och Storlien.

Ånnsjön är internationellt berömd bland forskare och fågelskådare, har skyddsstatus enligt International Convention of Wetland och sevärdstatus enligt världspublikationen IBA, Important Bird Areas.

Vandringsleden vid Ånn har torn och gömslen vid olika biotoper. Det första gömslet, dit man även tar sig med rullstol, är beläget vid en liten lagun av Ånnsjön. Det kanske mest frapperande man brukar kunna få se där är smalnäbbad simsnäppa, en liten vadarfågel som med säregna piruettsimrörelser på vattenytan tycks åstadkomma en vattenvirvel, som får smådjur att dras in mot fågeln och kan snappas upp med näbben. En och annan andfågel brukar också besöka lagunen. I den lågvuxna blandskogen däromkring hörs ofta rödhake, rödvingetrast, taltrast, lövsångare, ibland även blåhake.

Ett litet torn strax intill erbjuder utblick över en vik med vassruggar, kärrbuskage och myrkanter med änder, måsar och vadararter.

Leden sträcker vidare ut över myrmarken med fågelarter som storspov, enkelbeckasin, gluttsnäppa. Etappmål är Nätaholmen, som egentligen är en udde en knapp km bort. Där står ett stort och rejält torn med utsikt över sjön, som där präglas av deltabildningen med vassruggar. Man har här sett både trana, häger, silvertärna, skratmås, gräsand, knipa, vigg, kricka, bläsand, bergand, stjärtand, svärta, sjöorre.

Via ytterligare någon km på leden längs kanten av myren når man ett gömsle vid Dolparna, som är småtjärnar och gölar i våtmarken där Haråns utlopp till Ånnsjön bildar delta. Vattenståndet stiger ibland så högt att spången har anlagts på pålar några hundra meter. Där är spången extra bred men kräver ändå att man har god balans, den kan vara hal. Här ute kan t ex storlom, smålom, kricka, bläsand, sjöorre ses simma omkring medan Långbenta och långnäbbade vadarfåglar, som småspov, grönbena, rödbena, gluttsnäppa, brushane och ljunpipare, kliver omkring och söker smådjur som föda. Silvertärna och skratmås spanar och störtdyker efter småfisk. Ängspiplärka, trädpiplärka, sävsparv, gulärta, lövsångare, gransångare, härmsångare, rödvingetrast och taltrast hör till de arter som får omgivningen att vibrera av ljud.

Från deltat blir leden efterhand en skogsstig. Gran dominerar, här och där avlöst av tall eller lövträd. Skogsfågellivet här kan ge möten med t ex vadarfåglar som skogssnäppa, hönsfåglar som tjäder, orre och järpe, hackspettar av flera arter, lavskrika, nötskrika, taltrast, rödvingetrast, koltrast, rödstjärt, domherre, talltita. Ute på Halsenmossen står ledens avslutande torn. Härifrån har blå kärrhök setts jaga, lågtflygande, tätt över den tjocka torvmossens ojämnheter, för att överraska bytte, som kan vara smågnagare eller fåglar. Storlomrop över det öppna vattnet, försiktiga visslingar från ljunpipare någonstans ute på myren och jämrande skrin från fjällvråk som vill vara ostörd, bidrar kanske till en närmast ödlig fjällkänsla, med bl a Bunnerfjällen, Sylarna och Snasahögarna i fonden.

Fågelskådarleden har tre anslutande armar från utgångspunkter med informationstavlor - järnvägsstationen i Ånn, FBU Kursgård samt Klocka Fjällgård. Lederna är delvis spångade.

Karolinermonument på den plats i Ånn där 180 soldater jordades, omkomna under reträtten från Norge, över fjället på nyåret 1719.

Enaforsholm, i Enafors som på 1800-talet var sågverksort vid foten av Snasahögarna.

Enaforsholm är Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens Fjällgård, med vandring, kanotvatten, sportfiske och försöksodling av växter från bergstrakter runt om i världen.

Handölsforsarna, Sveriges högsta, 125 m via tre fjällterrasser. Liksom andra väldiga vattenfall bildas forsdimma, som om det vore regnskogsklimat, vilket gynnar lavflora. De lavarter som verkligen kräver dimfukt året runt, som om det vore regnskog, är sällsynta eftersom så stora vattenfall är ovanliga. Längs Handölsforsarna finns strövstigar och en hängbro medger svajande passage - på egen risk.

Handöl. Fjällby kring forsarna, mellan Täljstensberget och Snasahögarna, med fiskevatten, renskötsel och täljstensbrytning. För samiska gudstjänster anlades Handöls kapell i trä omkring år 1800, inrett med bl a medeltida altare från Frösö kyrka.

Karolinermonument över den krigskatastrof då 600 soldater omkom här i trakten under general Armfelts krigsreträtt från Norge vid nyår 1719, står här strax ovanför kapellet och landsvägsbron över Handölan

Hanriis Café är Handöls kulturhus, med utställningar, servering, guidning. I den västra delen av byggnaden har konstnären Madeleine Heldorsson en ateljé.

Ånnsjöns Fågelstation är belägen i centrala delen av Handöl, intill Pensionat Handöl. Ett stort fågelskådningstorn i skogsbrynet några tiotal meter bort ger utblick över myrmark och tjärnar där fågelarter som tranor, lommar, grönbena, rödbena, enkelbeckasin, brushane, fiskmås, skratmås, silvertärna brukar hålla till. Även havsörn har setts, inseglande från atlantkusten.

Fågelstationen bedriver forskningsprojekt som i de flesta fall grundar sig på fältarbete i form av artinventeringar och ringmärkning av fåglar.

Varje sommar arbetar ringmärkare från olika länder under någon eller några veckor här. Ringmärkningsnät placeras ut i olika typer av miljöer i området, dels ute i det svårtillgängliga deltat, dels i gläntor i snårig, nästan djungelartad fjällskog på Handölans älvbrink mellan vattenfallen och byns centrum.

Fågelstationen bedriver också information om fågellivet kring Ånnsjön, dels via sin hemsida på Internet, www.annsjon.com, dels via årliga rapporter från verksamheterna, dels i form av guideverksamhet.

STF Storulvåns Fjällstation, ca 730 m ö h ca 60 km väster om Åre. Platsen är utgångspunkt för vandringsleder i Vålådalens Naturreservat, Sylarna och Blåhammaren. Fjällstationen erbjuder fjällinformation, guide turer, inomhus klättervägg, sportbutik, logi, servering. Snasahögarnas sluttningar ned mot fjällstationen har en ganska artrik flora, med t ex flera orkidéarter. En blomsterstig har markerats ett stycke uppåt den närmsata fjällslutningen. I det omgivande fågellivet är blåhaken en av de mest uppseendeväckande av de årligen återbesökande arterna, både för sin spektakulära blå och röda färgteckningar under hakan och för sin sång, vars intensitet kan få människor att kippa efter andan och ibland med ljud som man möjligen kunnat föreställa sig att musikinstrument kan frambringa, men inte en levande varelse av kött och blod. Här syns även ängsbiplärka, gulärta, rödvingetrast, stenfalk, kungsörn, fjällvråk, rödbena, småspov etc. Högre upp, på Getryggen och Stuore Viekejälla ses ringtrast och stenskvätta. Ibland kommer även fjälluggla och fjällabb beroende på födotillgången, framför allt lämlar.

Storlien, sekelgammal fjällsportort på det svenska järnvägsnätets högsta punkt, ca 625 m ö h.

Här har även kungafamiljen en sportstuga.

Markerade vandringsleder åt många håll i den mestadels vidsträckt fjällterrängen. Sydbranter reser sig omedelbart upp från byn, med artrik flora och fauna. En markerad blomsterstig utgår från centrum, slingrar sig uppåt med sittplatser här och där.

En två km lång fågelskådningsled börjar strax hitom byn, med gömslen på lågfjällhöjder med utsikt över olika biotoper. Först passerar man bl a Bergtjärnen och når sedan första gömslet ovanför Topptjärnen, vars näringsrika vatten gynnar en fauna som attraherar änder, tärnor och måsar. Längre österut står gömslen med utsikter över Åsvalltjärnarnas våtmarker som gynnar framför allt vadarfåglar. Myrspov hör till de hittills mest sällsynta observationerna här.

Väster om byn, vid skidliftarna startar en annan fågelskådningsled, som för upp till ett gömsle på fjället med utsikt över ett område där den sällsynta dubbelbeckasinen har setts spela.

Storlien omges av sportfiskevatten. Flera tjärnar är lättillgängligt belägna i utkanten av byn. Andra är mera strapatskrävande, med åtminstone ett antal km vandring och kanske övernattnig i det fria.

I "Stenen i grönan dal" har sägenomsusade tecken ristats in, kanske av pilgrimer på vandring till St Olavs grav i Nidaros för flera hundra år sedan. Stenen finns vid en vandringsled nordvästerut, ca 5 km upp mot Skurdalsporten, som är ett av de bergpass en vandrare kan välja för att ta sig ned i Norge.

Mountainbiketurer, fjällridning på Islandshästar, klippklättring, kanotsafari, försranning är annat man ägnar sig åt i Storlien.

Brudslöjan. 24 m högt och dramatiskt svämmas fjällbäcken över en förkastningsklippa, som också är växtplats för den ståtliga, fridlysta fjällbruden (*Saxifraga cotylédon*), ned över gränsen till Norge, förbi Teveltunets Fjällstation. En ca 2 km lång markerad vandringsled har startpunkt i Storlien, men man kan också ansluta från väg E14 för en ca 600 m lång slutsträcka.

KALLSJÖVÄGEN

Bonäshamn vid Kallsjöns utflöde har Nordens största anläggning för avel av röding och öring. Många av vattendragen i dessa trakter är reglerade för att försörja vattenkraftverk. Vattenstånden varierar då vilket påverkar fiskbestånden. För att gynna återväxten av röding och öring planteras fisk ut i många fiskevatten. Dock inte i Åreälven som är fritt strömmande vattendrag, uppströms från Järpen till källorna i fjällmassiven.

M/S Drottning Sofia, med hemmahamn i Bonäshamn vid den stora Kallsjöns utlopp. Fartyget byggdes 1904 för timmerbogsering och persontrafik. Nu är det restaurerat och kan bokas för båtutflykter på Kallsjön från flera olika hamnar i byarna kring Kallsjön.

Bergsjögrottorna. Bakom ett bäckfall ca 8 km norr om Kall bildas ett grottsystem av att kolsyrehalten i bäckvattnet fräter sig igenom kalkhaltig bergart sedan miljoner år. De vida, sluttande grottöppningarna sluts och vindlar som trånga och till stor del utforskade hålgångar iväg, kilometervis ned genom berggrunden.

Kall, urgammal bygd på de bördiga sydsluttningarna mot Kallsjön. Att en medeltida stenkyrka stått här torde tyda på att bygden utgjorde ett livfullt samhälle där det rådde motsättningar om utveckling, beskattning och förhållningssätt till kungamakten etc. Numera lever befolkningen av skogs- och jordbruk, småindustri och service inklusive att ta emot gäster med fjällhotell, stugor, restauranger och lanthandel, vandringsleder, småvägar för bergcykelturer, ridturer, vattendrag för sportfiske och kanotpaddling.

Ortsnamnet lär inte ha något med temperatur att göra, utan *kall* tros vara en dialektal variant av mansbenämningen *karl*. Kanske syftar det rentav på fjället Suljätten, som präglar landskapsbilden sedd västerifrån? Eller åtminstone på någon forn eller medeltida, okuvlig storman i trakten?

Kalls kyrka, byggd i sten 1864-67 i nyklassicistisk stil. En liten Madonnaskulptur och ett krucifix bevaras också här, räddade från den tidigare, medeltida kyrkan som revs när den nya stod klar.

Nedgård nära Kalls kyrka. Gårdsmuseum med samlingar av föremål använda av många generationer.

Mårtenssons Auktioner i Kall, oftast onsdagkvällar under juli-augusti. Föremål, konst etc från gårdar i trakten.

Konäs. Fjällby med jord- och skogsbruk vid Kallsjön och foten av Suljätten. Fiskecamp vid en lagun av Kallsjön. Här finns äve en ramp som gör det möjligt att ta sig fram till fiskeposition även med rullstol.

På Forsséns gård har en gästbyggnad fortfarande ett rum inrett som det såg ut när det gästades av Anders De Wahl - den legendariske skådespelaren. Inredningen är inspirerad av både Jugend och den lokala smaken.

Suljätten, är fjället som enligt sägnerna egentligen är en besegrad jättes ansikte. Enligt sägnen omkommer jätten från Suul i ett slagsmål med jätten Rut. Namnen förekommer fortfarande i geografien här omkring. Suul är idag t ex en norsk bygd i Innas trånga dalgång där folk färdades mellan gränsfjällen och fjorden, med t ex Levangermarknaden. Men enligt samer användes epitetet *suol* för att beteckna den konkurrerande folkgruppen jämtar, alltså sade samerna *Suoljämter*. Detta *suol* är samisk beteckning för kriminell, rövare, plundrare, tjuv, etc. Samerna beskattades och trängdes undan från marker och fiskevatten när det passade jämtan. Samer torde ha fångat de jaktfalkar som levererades levande till vikingar, som i sin tur sålde jaktfalkar till arabvärlden¹, där falken var helig och falkenerarkonsten högt värderad. Samerna plundrades kanske av jämtar vid Suul under sådana handelsfärder.

Suljämte uttalat med tjockt *l* kan ha kommit att höras som *surjämte*. En vanlig förklaring till begreppet *surjämte* har ju varit att de jämtländska förbönderna kom ned till Levangermarknaden våta och insvepta i ullfiltar som blivit våta, *sura*. Det var *surjämterna* som kom alltså. Men med det samiska ordet *suol* har vi kanske en alternativ förklaring, och den grundar sig ju i så fall på de samhälleliga motsättningar som rådde mellan samer och övriga. Vi vet ju att Norges kung Olav Haraldsen försökte skapa en buffertkraft mellan kungamakten och stormännen, en vasallklass som bl a skulle se till att även stormän följde kung Olavs lag, bl a för att försöka stoppa utplundring av bondefolk och jägare etc. Eftersom samerna beskattades hårt torde de komma in i bilden, via det motsättningsperspektivet.

Rut återfinns i samiska namn på fjällmassiv, dalgångar och vattendrag - Rutse, Rutsentjarra och Rutsenjukke i Skäckerfjällen. Handlar sägen om att en same benämnd Rut eller liknande, tar kål på den plundrande Suljätten, Surjämten, rövarjämten?

Fjället Suljätten är också uppskattat av naturentusiaster. Floran är artrik och fågelskådare har träffat på även blåhake, ringrast, fjällvråk, blåkärrhök. Toppen når 845 m ö h. Efter 3,5 km vandring från byn Konäs, mot Suljätten, via antingen en skogsbilväg eller en vandringsled, passeras Lillvallen fåbodar.

Kallströms skans. Danmark-Norge bröt gång på gång, fram till sekelskiftet 1700, mot det fredsavtal som slöts i Brömsebro (1645), där Sverige tillerkändes bl a Jämtland. Karl XI:s regim utvecklade en sammansatt strategi för att behålla Jämtland.

Ruiner efter försvarsverk, t ex Kallströms Skans som anlades 1659, är tydliga spår efter den första delen av strategin, som innebar att man byggde upp en svensk militär närvaro och kontroll.

Den andra övergripande strategiska åtgärden var en försvenskningsskampanj, som taktiskt utgjordes av undervisning och folkfostran.

Den tredje strategiska åtgärden var förbättrade kommunikationer med Sverige, via två taktiska satsningar.

Hästrampade stigar gjordes till vägar för hjulfordon, dels genom att svartjord och torv grävdes bort och ersattes med grus, dels genom att kanta dem med diken.

Regelbunden postgång inrättades. Från postkontor på Frösön till Sundsvall och Stockholm anlätades bönder som vardera red ca 2-3 mil långa sträckor med försändelserna ner genom landet.

Gråsjön. Skifferbrott och fjällby med lämningar av bl a tvåvånings ladugårdar uppförda i skiffer. På höjder öster om sjön står ett nyanlagt vindkraftverk.

Kolåsen. Fjällby med kapell från 1847. Belägen vid Skäckerfjällens Naturreservat.

Vandringsleder, kanotturer, sportfiske, hotell, stugor.

Hällmålningar vid Hästskotjärn. Flertusenåriga bilder i rödockra och djurfett direkt på klippvägg är gjorda av förhistoriska jägarfolk .

Bjelknäset, järnåldersgravar vid sjön Juvuln.

Anjans Fjällstation, anlagd i rustik bygnadsstil vid Skäckerfjällens naturreservat med fjällvandring, sportfiske, kanotturer.

Huså, fjällbyn som var mer befolkad än landskapet Jämtlands enda stad, Östersund, för tvåhundra år sedan, p g a koppargruvdrift, som varade 1742-1881. Idag är Huså en fjällsport, som också lever av skogsbruk. Turister erbjuds fjälläventyr i form av t ex ridturer på islandshästar, sportfiskevatten, vandringsleder, kulturstig bland gruvlämningarna högt uppe på fjället. I byn drivs mineralmuseum, bruksherrgård med servering, getgård med berömd ostbutik, båtturer med M/S Drottning Sofia på Kallsjön.

Fäviken

Egendomen mellan Åreskutan och Kallsjön, med båtbrygga för M/S Drottning Sofia anlades för att vara mejeriskola i slutet av 1800-talet. Samtidigt innebar sågverksboomen och

pappersmassaindustrierna som krävde virkesråvara, att verksamheterna efterhand inriktades mera mot skogsbruk. Egendomen erbjuder nu framför allt arrangemang för sportfiske- och jaktsällskap i närbelägen fjällterräng, men också krog på gården, liksom banor för skytte - både sport- och jakteldvapen, pilbåge, yxkastning. I en stor gårdsbyggnad finns klättervägg. I skogspartiet mellan gårdsbebyggelsen och Kallsjöns strand finns en äventyrsbana konstruerad helt av rep och trädstammar. Gården är numera också traditionell träffpunkt för tusentals människor, sista helgen i juli - *Fävikens Game Fair* - med god mat och dryck, skytte, jakt, sportfiske, uppvisningar med hundar och hästar, friluftslivsmode och -prylar etc.

VÅLÅDALSVÄGEN

Edsåsen och Dalen, fjällbyar med levande jord- och skogsbruk, småindustri, fjällhotell och pensionat, stugor, markerade leder för vandring och delvis även för bergcykel mellan Renfjället och andra omgivande fjällmassiv. Öring- och rödingfiske i både tjärnar och strömmande vatten.

Renfjället med artrik flora och fauna. Strövstigar mjukt men stadigt uppåt mot toppen 986 m ö h.

Välliste, uppfattat från sydsamiskan betyder namnet ungefär ²kantfjäll i öster², brukar tolkas som synonymt med blomsterfjäll. Lättillgängligt med många stigar, vandringsleder samt ridturer på islandshästar. Toppen 1025 m ö h.

Ottsjö, fjällby med förhistoriska anor. Nu med fjällridcenter, sportfiske och vandringsleder på Hållfjället, Välliste och i Vålådalens Naturreservat. Vårdshus, stugförmedling, lanthandel med bensintapp, båtuthyrning, hemslöjdsbutik, biluthyrning, bilservice, flaggfabrik!

Fångåmon, liten skogsbruks- och fjällby med fiskecamp nära uppskattade sportfiskeklassiker som Fångån, Vålån, Ottsjön, Säterån och Håckren samt tjärnar och strömmar i Vålådalens Naturreservat. Öring-, röding- och även ett par harrvatten. Båtuthyrning. Vandringsleder.

Vallbo. Gammal fjällby där många av invånarna är samiska renskötare. På höjden i byn står ett kapell byggt i trä 1863 med bl a altarpredikstol från 1756. Naturstig med information om flora, fauna och skogens och byns natur- och kulturmiljö. Öring- och rödingfiske uppströms Vålåns forsar. Anrika fjällpensionat. Naturvårdsverkets ledcentral för vandring i Vålådalens Naturreservat. Närmast till Middagsvalen (880 m ö h) med yppig flora, Anaris- (1459 m ö h) och Lunndörssfjällen (1520 m ö h), Gröndalen och Pyramiderna, sällsamma landskapsformer bildade av att en stor isavsmältningssjö tappades ur med våldsamt kraft när en fördämning brast efter istiden. Den som vandrar från Vallbo mot Anaris- och Lunndörssfjällen finner rester av en s k *kavelbro*. Under slutet av stormaktstiden bar den Karolinernas kurirposttryttare som sedan fortsatte vidare mot högkvarteret i Värmland. Nu bär den alltså vandringsleden över Vargtjärnflätet, ett sviktande myrmarkområde.

Östra Vålådalen. Liten fjällby vid Vålåns största forsar. Flugfiskare spanar där efter en och annan storvuxen öring och röding. Vålågården erbjuder viltbutik, restaurang, rum, stugor, camping. Byn är också utgångspunkt för vandringsleder in i naturreservatet, närmast det mäktiga Ottfjället (1265 m ö h).

Vålådalen är urgammal samisk renskötselbygd. Den är också sekelgammal som fjällsportort och den historien berättas till stor del i Olandermuseet i Vålådalens Turiststation, som berättar i ord, bild och via visning av föremål, skrifter, bilder etc. Naturvårdsverkets ledcentral

informerar om vandringsleder in i Vålådalens Naturreservat. I byn finns hotell, vandrarhem, stugor, kaféer, restaurang, pub, sportbutiker, guideservice, sportfiske, fullstor sporthall, motions slingor, tennisbanor. Vålån inbjuder till Sveriges brantaste forsränning. Åre Ridcenter arrangerar ridturer in i naturreservatet.

Vålådalens Naturreservat, 1175 km², med några av Sveriges sydligaste hög alpina fjällmassiv, i flera fall ca 1500-1600 m ö h kring landskapsformer med tydliga istidsspår, urskogar med bl a månghundraåriga, kärnfriska tallar, artrik flora och fauna. Reservatet utgör även ett försök att dels bevara urskogsmiljöer och tydliga istidsspår i landskapet, dels försvara allt sällsyntare, alltmer hotade arters överlevnad - bl a jaktfalk, kungsörn, fjälluggla, fjällräv...

Vålådalen Naturum. Naturvårdsverkets informationsbyggnad för att inspirera och informera genom guideservice, multimedia, konst, utställningar och referensbibliotek angående Vålådalens Naturreservat.

St Olavsleden

Så kallas bilvägen Östersund-Krokom-Järpen-Åre-Duved-Skalstugan-Sandvika-Stiklestad-Verdal-Trondheim. Pilgrimsleden St Olav är den parallella, delvis sammanfallande, markerade vandringsleden.

Tännforsen. Fukt som fångas upp av Sylarna, Bunnerfjällen, Snasahögarna och Storlienfjällen sipprar nedför branterna och har några mil nedanför samlats till att med hundratals m³ per sekund, forsa ut över den ca 60 m breda klippkanten, och falla nästan 38 m till sjön Noren. Fallet åstadkommer en ständig dimbildning som gynnar bl a lavfloran, med även sällsynta arter som behöver fukt året om, ett slags nordligt regnskogsklimat, för att inte torka ut, vittra och blåsa bort. Nedströms fallet lockar ganska storvuxna bestånd av öring till flugfiske. Turiststationen i skogen ovanför fallet erbjuder café, restaurang, slöjd- och souvenirbutik, samt ibland konstutställningar och konserter.

St Olavsvägen med flera stenvalvsbroar utgjorde ett av delprojekten i kung Karl XIV Johans modernisering av Sverige och Norge. Vägen inspekterades av kungen via resa till Trøndelag 1835. Stenvalvsbroarna var byggda för att bära dåtidens fordon, som var hästdragna vagnar. Men de har hållit långt in i vår tid, som inneburit otaliga passager av bilar, bussar och tunga lastbilar.

Medstugan och **Skalstugan**, fordom rast- och övernattningsställen för färder över gränsfjällen mellan Åre och Atlanten. 1835 öppnades Karl Johanvägen förbi Skalstugan, som utvidgades till gästgiveri med jordbruk. 1888 köptes det av engelsmannen Tom Nickalls som lät Londonarkitekten Charles Edward Powell anlägga jaktvilla och även bygga om de befintliga byggnaderna. 1902 såldes Skalstugan till bankiren K A Wallenberg, som deltog i ripjakt där för sista gången 1932 och överlämnade Skalstugan till sin brorson Marcus Wallenberg. Nyårsafton 1945 donerades anläggningen till Skalstugans Stiftelse, för att dels fortsätta vara jordbruk och dels vara fjällsemesteranläggning för anställda vid Stockholms Enskilda Bank (numera SEB, Skandinaviska Enskilda Banken) och tjänstemän i Wifstavarfs AB. Skalstugan restaurerades och moderniserades för sina nya ändamål och återinvigdes i augusti 1947.

Medstugan var tidigt en sälostuga med ett litet kapell. En sälostuga var ett övernattningshärberge med ett värdskap som skulle erbjuda fri kost och logi åt vägfarande.

Reseservice var alltså vad vi idag kallar offentlig sektor - härberget räknades som en samhällstjänst, som innebar att fogdarna inte drev in någon reguljär skatt av värdskapet.